

ADY, A SCHIZOID KÖLTŐ

A ZSENI biológiai eredetére vonatkozó kutatások bizonyítják, hogy a zseni beltenyésztés útján nem termelhető ki. Bizonyos kiváló sajátságok átöröklődhetnek apákról fiúkra hosszú nemzedékeken keresztül, de ha a családban fajkeveredés nem történik, zseni nem születik. A zseni nem a tiszta fajból, nem a kifinomult race-ból származik, keletkezésének biológiailag egyik legfontosabb feltétele a faji keveredés. Igen meggyőzően bizonyítják ezt Kretschmer kutatásai, ki a „Geniale Menschen“ (Berlin, 1929) című munkájában példákkal szemlélteti, hogy Németország északnyugati részén, hol a germán faj szinte keveredés nélküli tisztaságban él, kevesebb zseni született, mint a nagyon kevert fajú déli tartományokban.

A keveredést, mint a zseni keletkezésének egyik legfontosabb biológiai feltételét rendszerint felismerhetjük a zseni testi és lelki alkatában is. Kétségtelen, hogy az emberi lélek egy nagyon komplikált, számos és számos regiszterből felépített hatalmas klaviatúra. A különböző emberek lelke természetesen faja más módon egymástól nem különbözhetik. Mindnyájukban megvannak ugyanazok a lelki készülékek, ugyanazok a regiszterek. A lelki készülékek fejlettsége, hozzáférhetősége, ingerelhetősége a különböző embereknél minden valószínűség szerint alkatilag különböző. Ha a különböző alkatú embereknél más és más lelki készülékek fejlettebbek, más és más regiszterek vehetők könnyebben igénybe, természetes, hogy a különböző alkatú egyének kereszteződéséből származó utódokban megvan annak a lehetősége, hogy több lelki készüléket tudjanak megszólaltatni, mint az alkatilag tisztábbfajú emberek. Minél több regiszteren tud játszani egy költő, annál könnyebben nyerheti el a zseni hírnevét, annál színesebb, annál gazdagabb, eredetibb és változatosabb a költészete és annál nagyobb és maradandóbb hatást tesz kortársaira.

Az elmebeteg ember lelkiműködése sem különbözik az egészséges ember lelkiműködésétől faja más módon. Bizonyos, hogy az endogen személyi tulajdonságok legjobban az endogen elmebetegségekben tanulmányozhatók, mert az endogen elmekóros tünetek az ép élettani működéseknek torzított, túlzott, esetleg csökevényes megnyilvánulásai, de sohasem merőben új produktumok. Ezek a meg gondolások vezetnek, mikor az endogen elmebetegségben szenvedők költészetének tanulmányozása által kutattam azokat a lelki sajátságokat, amelyek a költői tehetség alapját teszik. A kutatások eredményei bizonyították, hogy a mániás-depressziós, a schizophreniás, a hysteriás, a paranoiás és az epilepsziás elmebetegség mögött meghúzódó személyiségek mindegyike rendelkezik olyan lelki sajátosságokkal, melyek a költői

erő, a költői megnyilvánulás szempontjából genetikai jelentőségűek. Megállapítható, hogy a más és másféle elmebetegségben szenvedők, illetve a különböző endogen személyiségek más és másféle költői tulajdonságok fölött rendelkeznek, és ezért költeményeik egymástól jellemző módon különböznek. Szinte azt mondhatnák, hogy a költői tehetség legkülönbözőbb összetevői egymástól elválasztva, a maguk önálló tisztaságában tanulmányozhatók a különböző endogen betegségekben, és pedig annál tisztább alakban, minél tisztább maga az elmebetegség, minél kevésbé ötvözött a személyiség, melyet az endogen elmebetegség megtámadott. Az elmebetegek költészetét tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy azok a lelki tulajdonságok, amelyek a költői alkotások keletkezésében genetikai szerepet játszanak, verselő elmebetegeinkben rendszerint nagyobb mértékben vannak kifejlődve, mint az átlag egészséges emberben. Ezek mind olyan tulajdonságok, amelyeket a normalitástól kóros irányban eltérő, pszichopathiás sajátosságoknak szoktunk nevezni. Ha azonban neves költőink költészetét vetjük analízis alá, látjuk, hogy ezek a sajátosságok náluk is felfedezhetők, de egészen más egyensúlyban, egészen más szerkezeti rendben. Igaza van Kretschmemek: „A zseniben olyan lelki elemek rendelkeznek fokozott dinamikával, melyek más összetételben tragikusak, szodonegatívak, vagy éppen gyűlöletesek lehetnek.“ Kretschmer e tétellel tulajdonképpen önmagának mond ellent. Szerinte ugyanis a zseninek nemcsak az átlagot felülmúló tehetség, de a pszichopathia is szükségszerű és elengedhetetlen alkatrésze. E tételtől pedig kiviláglik, hogy a zseni és az elmebetegség között nem kell föltétlenül rokonságnak lennie, a közöttük lévő hasonlóság más okokból is származhatik. Kétségtelen, hogy az igazi költő olyan lelki készülékek, olyan regiszterek fölött is könnyedén uralkodik, amelyek az átlag emberben csak lelki betegségekkel kapcsolatosan válnak hozzáférhetőkké. A zseni különös tehetsége éppen abban rejlik, hogy ezeket a regisztereket is úgy vagy szinte olyan könnyedén tudja megszólaltatni, mint a többi lelki készülékét.

Egy más alkalommal Ady költészetével foglalkozva már említettem, hogy Adyt az ő költészetéből ítélve rendkívül Összetett léleknek kell tartanom. Kétségtelen, hogy Ady elődei között, amint az Ady Lajos: „Ady Endre“ (Budapest, 1923) című munkájában is olvasható, különböző jellemű és különböző testi alkatú emberek voltak. Erre a körülményre most éppen úgy nem térhetek ki, mint az Ady testi alkatában föllelhető és egymástól különböző alkati típusok vonásainak ismertetésére. E szűk keretek között csak éppen felemlíthetem, hogy többé-kevésbé kifejezetten, de Ady verseiben fölfedezhetők mindazok a költői tulajdonságok, amelyek az endogen elmebetegségek alapját tevő személyiségekben külön-külön, elszigetelten jelentkeznek. Neves költőinkben is hol egyik, hol inkább a másik lelki—alkatfeleség költői tulajdonságai érvényesülnek, olyan költőnk, ki annyira ötvözött lett volna, mint Ady Endre, talán nincs és nem is volt. Vannak költőink, kiknek költészetében inkább a mániás depressziós sajátosságok, vannak akikben a paranoid, ismét másokban eliptoid vonások uralkodnak, de kiből annyira jelen volnának együttvéve mindezek a tulajdonságok, mint Ady Endrében, egy sincs.

Más alkalommal már vázlatosan ismertettem az Adyban rejlő heterogen lelki sajátosságokat, jelenleg a schizoid, vagy gorombábban a schizophreniás költői vonásokban gazdag Ady Endrét szeretném bemutatni, minthogy Ady Endre költészetének kétségtelenül ezek a legeredetibb és legjellemzőbb sajátosságai. Ady költői alkotásaihoz az erőt és az anyagot elsősorban azokból a lelki rétegekből merítette, amelyek a schizophreniás tüneteknek is szülőhelyei. Igen sokszor dolgozott olyan lelki készülékekkel, amelyeket csak a schizoid pszichopathák vagy a schizophreniás elmebetegek tudnak igénybe venni. Az a pszichopatha, aki ezekhez a lelki készülékekhez nyúl, rendszerint zárkózottá, különccé válik, de ha súlyos terheltséget hoz magával, schizophreniás elmebeteg lesz, a zseni azonban ugyanazon rétegből és ugyanazon eszközökkel el nem múló kincseket ajándékozhat a társadalomnak. Adyt kétségtelenül nem beteges hajlama, de különleges tehetsége tette képessé, hogy a schizophreniának is alapját tévő ősi, primitív lelki rétegből az ő gazdag, eredeti líráját termelje ki. Előtte is voltak költőink, kikben felfedezhetők itt-ott schizoid vonások, de a schizoid lelki réteg egyiküknél sem volt olyan gazdag, mint éppen Ady Endrénél. Ezért volt annyira új, annyira meglepő, és ezért váltott ki annyi ellenmondást Ady Endre költészete.

A schizophrenia egy endogen, minden külső ok nélkül keletkező alkati betegség, mely rendszerint a pubertás korában keletkezik. A betegségekre többnyire a zárkózott jellemű, Kretschmer terminológiája szerint schizoid emberek hajlamosak.¹

A schizophrenia legjellemzőbb lelki tünete, amelyből úgyszólván az összes többi lelki tünetek származnak és magyarázhatók, a személyiség hasadása. A betegek rendszerint úgy viselkednek, mintha valódi mivoltuktól merőben idegen személyiségek volnának, mintha nem egy, hanem egyszerre több lélek is lakozna bennök. „Mintha két agya, egy normális és egy pathológiás lenne, felváltva hol az egyikkel, hol a másikkal gondolkoznék“ (Moravcsik). Vagy még helyesebben, mintha egy fejlett kultúrember és egy primitív ősember gondolkodnának, cselekednének a legkülönbözőbb összevisszaságban. Ennek a sajátos személyiség-hasadásnak alapját a fejlődésileg, filogenetikailag fiatal lelki rétegnek megbetegedése teszi. Az alvásban ennek a lelki rétegnek bénulása következtében kerülhet előtérbe a mindnyájunkban jelenlevő ősi gyermek. A budapesti Schaffer klinikának szövettani vizsgálatokkal sikerült bizonyítania, hogy a schizophreniásoknál a fejlődésileg fiatalabb agykérgi területek betegednek meg, ezért a két réteg együttműködése zavart szenved, a természettudományos és az ősi animisztikus világnézet a legkuszábban keverődik egymással.

Ady Endre sajátos összetett lelkét Horváth János már 1910-ben felismerte, „Ady és a legújabb magyar lyra“ című munkájában le is írta. Ma sem tudnók jobban mondani: „Ady nyugati és keleti, párizsi és ázsiai, szajnai és tiszai, tiszai és gangeszi egyszemélyben. Van benne egy ősember meg egy legmodernebb párizsi“.

¹ A schizoid jellem tulajdonságairól az elmebetegségek okaival kapcsolatosan a Magyar Szemle hasábjain már megemlékeztem.

A PRIMITIV lélekben a képzet és az észreévés között még nincs meg az éles határvonal, a megkülönböztetés még nem sikerül. A képzeteknek, akár csak az érzéseknek, megvan még a tér és időbeli jegyük. Az elvont fogalmak még nem alakultak ki, illetve a kezdetleges, még ki nem kristályosodott fogalmakban az érzékleti és az érzelmi elemek dominálnak, azok még nagyon képszerűek. Ez a képes gondolkodás, melyet a schizophreniánál lépten-nyomon láthatunk, egyik legjellemzőbb sajátossága Ady költői nyelvének is. Minthogy a gondolkodást a primitív lélekben nem az értelem és a logika, hanem az érzelmek és az indulatok vezetik, a közös érzelemmel összefűzött képek egymással összeolvadnak, amiáltal sajátos szófűzések, sűrítések, eltolódások és szimbólumok keletkeznek. A schizophreniások beszéde, írása zsúfolva van ezekkel a lelki tartalmakkal. Adyról azt szokták mondani, hogy a legnagyobb szimbolista költőnk. A schizophreniások szimbolikája nehezen megfejthető és rendkívül bizarr. Ady szimbolikus nyelve, amint azt már egymás alkalommal említettem, miként az álom szimbolikája szinte külön szótárt igényel, bár sok versében már önmaga is megadja szimbólumának megfejtését, pl. „Hálálvirág: a csók.“ Olyankor mikor Apollóról, mámor-fejedelemről, temető-királyról, Istenhez hanyatló árnyékról beszél, őt magát kell alatta értenünk. A vár, a tárna a lelkét jelenti, a tűz — miként a primitív népeknél, vagy miként a népdalban — igen sokszor a szerelem szimbóluma, melynek elhamvadása esetén nagy tél zuhan reá. A schizophreniás beteg gyakran nevezi akarát szikrának, sorsát sötét felhőnek és szerelmét akár csak Ady, tűznek.

Ady kép és fogalom sűrítései példák: jaj-muzsika, hírabroncs, virág-vétség, vágy-kötelék, mámor-paraszak, eszme-barikád, csókkút, fény-ember, szirt-lélek, férfi-hajnal, csók-ötlet, titok-dárda, élvevirág. Azt hiszem említenem sem kell, hogy mennyire erős ezekben a szósűrítésekben, agglutinációkban a képes jelleg. Schizophreniás betegek agglutinádói általában kevésbé átlátszóak. Egyik betegünk arról panaszkodott, hogy ő „baluba“ kénytelen mosdani. Kérdésünkre a fürdőkádhoz vezetett bennünket és megmagyarázta, hogy az egy olyan Bad, amelyben csak a disznók mosdanak. Valószínű, hogy a vályú és a Bad képes fogalmait olvasztotta egyetlen szószimbólumba. Elvértve Adynál is előfordulnak bizarrabb agglutinációk is. Érdekes, hogy a schizophreniás betegek nagyon szeretnek új szavakat, sőt egészen új nyelvet is gyártani. Adynál is nagyon sok az újszó-képzés, melyek közül nem egy meglepően bizarr: izga, hömpöly, kiszimat, mátlanság, megkívánat, altatlan.

Igen érdekes, hogy a primitív lélekben az időérzés teljesen hiányzik. A múlt és jövő végtelen távolban vannak. A schizophreniás beteg arra kér minket, hogy 6666-ig tartsuk őrizetben, mert csak akkor fognak felhagyni a szellemek az ő üldözésével. Egy másik betegünk keservesen panaszkodott, hogy megállott az idő, nincs tegnap és nincs holnap és ő nem lesz már sohasem idősebb.

Az időérzés hasonló fogyatékoságát néha-néha Ady verseiben is feltalálhatjuk. Így az Ezvorász király sírírata című versének első szakaszában Ezvorász király „búsan halt meg, mert gyermek néki

nem adatott“, majd az utolsó versszakban miután hoztak széparcú ifjakat „Ezvorász király víg halott: Atyaként halt meg, bár gyermek néki nem adatott.“ Horváth János is rámutat tanulmányában, hogy a „Közel a temetőhöz“ című versben a jövő kerül a jelenbe, az „Egy ismerős kis fiú“-ban pedig a múlt.

A schizophreniás kóros tüneteknek és Ady költészetének alapját tévő archaikus, ősi lélek világszemléletében az „Én“ még nincsen erősen körülhatárolva, másfelől azonban még nem is egységes, nem alkot egy szilárd középponti erőt, hanem részkomponensekre hajlandó szétesni. Az egyes testrészek, szervek, lelki tartalmak, lelkierők önállóak, szinte mint külön személyiségek élnek. A schizophreniás beteg azt állítja, hogy egy idegen személy lakozik benne, hogy a karja másnak a testrésze, a falatot ő rágja meg, de a bensejében lakozó Erzsébet királyné nyeli le. Ady Endre külön beszédet folytat verseiben testrészeivel. A teste: vitéz kemény pajtása, vidám fiú volt. Vén szemei; öreg pajtásai.

„Én szívem, és jó vitézem,
Nem fogsz halni hős halált
És te, zsibbadó karom,
Te százszor halálra vált
És te híres, bús szemem
Kínlódhattok mindig, váltig.“

Sokszor panaszkodnak a schizophreniások, hogy gondolataik hangossá válnak, hogy idegen lelki erők költöztek beléjük, a nevetés, a harag alakjában. Ady Endrénél gondolat-manók járnak táncot, lelke hollóinak káromását hallja, benne vágy-keselyűk, mámor-hattyúk, kétség-héjak vannak. Külön személyiségként él a Góg benne, a GÖg, amelyet a Düh fogant.

Ezekkel egészen rokon jelenségek, mikor a schizophreniás megkétszerezi, megsokszorozítja saját személyét. Egyik betegem azt állítja, hogy már nyolc személyét a másvilágra küldték, de jelenleg is több személyét kínozzák. Egy másik betegem egyszerre egy időben az intézet udvarán sétált és az emeleten egy szekrénybe volt bezárva. Ady így mondja: „Megöltem magamat, mert furcsák voltunk ketten: Fogadj Jehova két együnetet külön és kedvesen.“ Nagyon sokszor beszél Ady Endre a versében sajátmagával, mint egy harmadik személlyel, pl. „Nem feleltem Magamnak“ című versében. Régi „én“-jei térnek vissza hozzá „A Zilahi ember nótája“ és az „Egy ismerős kis fiú“ című versekben. „A szűz Pilátusában mondja: „Kit látok, másnak válnak látok. — S énemben bámulom a régít.“ Személyiség-hasadásra való hajlamossága talán a legszebben a következő sorokban nyilvánul meg:

A Szajna partján él a Másik,
Az is én vagyok, én vagyok,
Két életet él két alakban
Egy halott.

Igen gyakori jelenség, hogy a schizophreniás beteg az „én“-t a külvilággal egyetlen összkomplexumba olvasztja össze. A világ egyszersmind „én“ és az „én“ egyszersmind a világ. Az „én“ szinte

határ nélkül megy át más személyek, tárgyak, sőt az egész világ fogalmába. Az „én“ határtalan kibővítése a schizofrenia igen gyakori jelensége. Hányszor látjuk Ady verseiben, hogy magát a magyarsággal, a Megváltóval, máskor az egész emberiséggel, ismét máskor magával a mindenséggel azonosítja. „Élet ez, summája ezrekének.“ „Az élet szíve dobban ott künn és a szívemben is.“ „Örökös forradalmaival kell magamban hurcolnom a Mindent.“ „Mert én mindenkiért szenvedek.“ „Mindenható az én sírásom. Ha én sírok, a nagy Élet sír. Az eleve elrendelés zúg, ha én fájdalmasat kiáltok.“ Végül talán a legszebb:

„Mikor a Minden villámlik
S csapdos az Isten keze,
Egy szem, egy szív, egy kar, egy vér,
Ha minden érdemese,
Ha mindennek a szeme,
Ha mindennek a keze,
Ha mindennek vérese,
Kárhozatot el nem hárít.“

Storch szerint a schizofreniás beteg azért, hogy saját személyét felmagasztalja, hogy „én“-jét minél jobban, módfelett kiterjeszthesse, szerelmi élményeit is a vallásos gondolkörbe emeli fel. Az azonosítás itt természetesen nem logikai, hanem érzelmi alapon történik. Általában a primitív ember fantáziájában, éppen úgy, mint a schizofreniásoknál, az érzelmileg hangsúlyozott elemek mértékükben rendszerint megnövekednek.

Ady mondja így egyik Mylittához szóló versében:

„És főlelem	Szerelmi csodák
Szívemet, ezt a sötét bolygót,	Legendái hullnak az Égről,
Mert ismét a Határtalanság	Hitek táltosai röpítnek
Világai fényeskednek nekem.	A Nap magas atyjánál is tovább.

Ebben a versben „a részeg, ifjú, hazárd Szerlem“ emberfölöttivé, istenivé, egyetemessé, mondhatjuk nyugodtan, kozmikussá magasztosult.

A primitív ember lelkében a gondolkodást a vágyak, indulatok, félelmek, ösztönök irányítják. Az ősi primitív psychében a képzetek csak erős indulatok befolyása alatt lépnek egymással kapcsolatba. A dörgés a halál előjele, mert a kettőt kísérő indulat ugyanaz, a félelem. Ady mondja: „Nagy messziről dörög, Én fekszem ott félig halottam“

A PRIMITÍV archaikus léleknek kétségtelenül a mindent lélekkel betöltő, animisztikus gondolkodás a legérdekesebb tulajdonsága. Az árnyék, a tükörkép, a név már maga az ember. Az oroslán bőre, az oroslán erejét is jelenti. Aki a szarvas agancsának birtokába jut, a szarvas gyorságát is elnyeri. A primitív ember a külvilág tárgyait, a történéseket, eseményeket mind lélekkel ruházza fel. Az egész természet, az egész külvilág megszemélyesített, varázserővel rendelkező, emberfeletti lény. Minden valami varázshatalom befolyása alatt áll. Ezt a sajátos mágikus gondolkodást schizofreniás betegeink téveszmeiben fedezhetjük föl lépten-nyomon. Ady Endre verseiben

csodálatos nagy szerepet játszanak. Ady maga mondja egyik versében: „Bolond bensőm egy ős gyermeket hordoz.“ Ez az ős gyermek sajátos babonás életet él. Képzületében az élettelen dolgok, az elvont fogalmak is élnek. Azt már említettem, hogy saját gondolatai is testes és lelkes életre kelnek. Vágyai kísértetként járnak az ódon várba, amelynek két ablakán, két nagy szemén a fehér asszony kinevet. Az ablak a völgyre rámered. Most szalad fészkebe az éjjel. Háta mögött jön tízöles jó Csöndherceg. Az ifjú Mosoly a szeretője. Az erdők rettegnek. A nappal beszédbe elegyedik. A hegyi patak dalol. A csók-mese kacag. „Nem könnyen törődök a házak, S ha csendes jó éjszaka van, Sírnak, fájnak, indulnak, másznak, Az eltávozottak után.“ A Békesség: kicsi gyermek. „Fussatok el eskük és imák...“ „Kopott kocsin siet el velem, Az eldobott szegény Szerelem.“ „Megálljatok, kínok, sebek, Ne siessetek“ — És így folytathatnék tovább. Csodálatosabb mithosz, babona-termelő lelket nem ismerünk. Nem üres szavak ezek Adynál, mindenkinek meg kell éreznie az ilyen versekből kiáradó sajátságos, füledt, feszült, várakozó, félelmes érzelmi állapotot:

Hallottátok már?	Valami dobban.
összel, amikor kavarog a köd,	Valaki minden jajt összelopott,
Az éjszakában valaki nyöszörög.	Valaki korhadt, vén deszkákon kopog.

Ady babonás lelkének egy másik gyönyörű példája a „Bolond halálos éj“ című verse. Idézem két utolsó versszakát:

A hold talán tüzet evett,	Megyek, megyek: ez a Halál·
Lángot evett, tüzet evett	Tudom, tudom: ez a Halál.
Ez a vén gethes paripa.	Felöltözök, ajtót nyitok
Égnek a nyarga fellegek:	S a küszöbön utamba áll.
Be tüzes lett ma a világ.	Oh, be bolond, halálos éj.

Talán a legtökéletesebb verse, melyből a mágikus gondolkodás gyönyörűen levezethető: Emlékezés

egy nyár-éjszakára.

A kimondott szó már egyenlő a tettel. Schizophreniás betegeink mindennap használnak varázsszavakat, ráolvasással igyekeznek társaikat gyógyítani. Ady óva inti szerelmesét, kivel vad szirttetőn összetapadva áll: „Ha megszólalsz: zuhanunk.“

Egy más alkalommal már említettem, hogy Ady elrendelten, az ő schizoid lényegénél fogva volt vallásos. És miként Makkai mondja: az Isten-hit élmény volt számára. Nem is lehetett ez másképpen Adynál, annál az Adynál, ki az élet minden rezdülésében isteneket, démonokat sejtett, ki a világnak minden vallását egyszerre egyformán hinni tudta volna. Ilyen vallásos hit a lélekvándorlásba vetett hite, melynek gyakran ad kifejezést. Pl.: Nem először sirok; Jártam már délen, Nyári délutáni hold Rómában.

A primitív ember lelkivilágában az ösztönöknek igen nagy szerepük van. Az akarás, a megkívánás hevesebb, de változóbb is és kevésbé állandó. A nemi ösztön, az éhség, a hatalomvágy és életföltés uralkodik minden lelki megnyilvánuláson. Ady költészetében a primitív sajátságok közül ezeket sem nehéz felismerni. Hiszen nem volt

költő, kinek olyan izzó, annyira testies szerelmi költészete lett volna, mint Ady Endrének. Ady Endrét a való élethez a szerelem, a harc, a pénz, a betegségtől és haláltól való félelem kötötték, mind meg azok a dolgok, amelyeket úgy ahogy még a schizophreniás beteg is megbecsül ebből az életből.

Régebben a schizophrenia egyik legjellemzőbb tüneteként az ambivalentiát tekintettük. Az érzelmi kétértékűség is a lélek archaikus rétegének megnyilvánulása. A primitív lelki rétegben nincs ellentét, a „nem“ szócska ismeretlen. Az affectusok is összetettebbek még, kevésbé differenciáltak. Egy- és ugyanazon lelki folyamathoz kellemes és kellemetlen érzelmek is csatlakozhatnak. A schizophreniás beteg egyszerre szeret és gyűlöl, egyik betegünk így kiáltott föl: „Jaj, de jó volna szegény édesanyám temetésén tort ülni.“ Ady keresi és kerüli a vihart, gyűlöli és megáldja az eszét, leköpi és szereti a nőket, nagy megvigasztaló szomorúságról beszél. „És szeretlek a rettegésnek Soha még nem volt gyönyörében.“ Gyűlöli és vágyja és hévvel kívánja a sorsát. „És egyre vágnék förtelmeset zuhanni S mégis élve Semmisülni, élni, vágnyi és kapni.“ De talán legszebb verse e tekintetben: „Beszélgetés a boszorkánnyal.“

Az ősember szemében a fantázia és a valóság nem különbözik, egymással nem ellentétes. Sőt nem egyszer a valóságot tartja kevésbé reálisnak és képzeletét értékeli többre. A képzelet világának értéke különösen a schizophreniásoknál nő igen nagyra. A schizophreniás az ő autisztikus világába vonulva a valóságtól teljesen elzárkózik és csak legdurvább ösztönös megnyilvánulásai útján tartja fenn az érintkezést vele. Képzeletének, hallucinációinak világát csak a legerősebb külvilági ingerekkel lehet itt-ott áttörni.

„Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet“ mondja Kosztolányi Dezső. Talán egyetlen más költőre sem illik olyan teljességgel ez a megállapítás mint Ady Endrére. Ady életének egyetlen célja, életét teljesen kitöltő tartalma a költészete volt. És bár igaz, amint azt Földessy Gyula mondja, hogy a való világot határtalanul szerette, erre utal egészen más lelki sajátságaiból származó, életigenlő verseinek nagy száma, de mégis elégedetlen volt az élettel, neki több kellett, egy mindeneken felülálló, egy elérhetetlen, autisztikus, képzeletteremtette világ. Ady autisztikus vágyakozása beteljesületlen vágy maradt, erős életszeretete a képzelet világába való visszavonulását megakadályozta. Néha-néha azonban egy-egy vers-lélekzetenyre föltűnnek ennek a sajátságos világnak képei, amelyek éppen úgy teli vannak apokaliptikus, metafizikus, kozmikus történésekkel, mint a schizophreniás beteg autisztikus világa.

Az autizmus utáni vágyakozás tűnik ki abból is, hogy Ady előtt minden, amit elért, minden, ami beteljesedett, gyűlöletessé vált, értékét veszítette. A betelt vágyakozás már nem képzeletvilág, már valóság. „Hiszen az élet szent vidék“, de csak az autisztikus élet, mert „Amit akartam zord magasság, Amit elértem ostoba. Színekkel tarkáit semmisem“. Az Ady mohó élete, „lihegése a földi élet csodái után“ (Földessy Gyula) csak az elérhetetlen kergetése volt. „Sok életserleget kihabzolt, De tudod, hogy szomjan szenvedett“.

Régi bírálói gyakran vetették szemére hírhedt Párizs-imádatát. Ady nem Párizst szerette, Párizs csak „az álmodások szent városa“ volt. Párizs a Bakony, az „ember-sűrűs gigászi vadon“, ahol nyugodtan álmodhatta álmait, élhetett képzeletének, költői gondolatainak világában, mert a való élet csak akkor volt terhére, ha ő maga is óhajtotta. Írják, hogy néha napokig sem kelt ki az ágyából, pedig semmi baja sem volt.

Bármennyire is lobogó testi szerelem volt Ady szerelme, igazában a szerelemben is többre, szebbre vágyott, valami olyanra, amit a valóság nem adhat meg. Keresi az asszonyt, ki „enyémtelenül enyém lenne“. Kétségtelen azonban, hogy a való világhoz erős érzékisége is szorosán kötötte és az autizmusba való meneküléstől visszatartotta. Nagyon szépen írja le ezt a képzeletbeli élményét a „Vízió a lápon“ című költeményében, melyben a legcsodálatosabb apokaliptikus kozmikus világból a testi szerelem sodorja le a valóságos, érzéki életbe.

Mint mindenki, aki szebbre, aki jobbra törekedik, forradalmár volt Ady Endre. De az ő igazi forradalmiságát semmilyen párt, semmilyen izmus nem sajátíthatja ki magának. Az autizmus után vágyakozó Adynak a „Május: Az örök ember álom“. Politikai céljainak betelése éppen olyan elégedetlenséggel töltötte volna őt el, mint szerelmei.

Általában az autizmus, az elérhető utáni vágyakozás Ady költészetének egy eléggé nem méltatott, igen jellemző sajátossága. Legszebb ilyen versei: „Bolyongás Azúr-országban“, „Midász király sarja“ és a „Szent lehetetlenség zsoldára“.

„Az el sem dalolt csodaszép daloknak,
A sohsem csókoltt csókos asszonyoknak,
A csak álomban élő büszke tettek,
A szép holnapnak, meg nem érkezettnek
Vagyok királya, vagyok büszke hőse,
Aki utálja a mát, ezt a holtat,
Kinek az álma a szent, titkos Holnap.“⁶

(*Midász király sarja.*)

A schizoid lelki alkatú ember egyik igen jellemző tulajdonsága, hogy az élet dolgaival szemben egészen kiszámíthatatlanul egyszer érzéketlen, máskor túlérzékeny. A kellemetlenségekből származó indulatait nem intézi el közvetlenül mint a nyíltjellemű ember, hanem elfojtja, komplexusokat alkot belőlük. (Komplexusok alatt az olyan kellemetlen érzelmekkel kapcsolatos képzetcsoportokat értjük, amelyek a tudatból kiszorítva a tudatos lelki folyamatokra való hatásukat nem veszítették el.) Ezeknek a komplexusoknak egyrésze perseverál, a tudat közelében megtapad és nagyon hajlandós a tudatba mindig és mindig visszatérni. Ady költészetének gyökerei ilyen komplexusokban keresendők. Erre vallanak nagyszámú egy tőből fakadó versei. A schizopheniás költők költészetével Ady költészete e tekintetben teljesen megegyezik. Ez magyarázza Ady lírájának látszólagos témaszegénységét. A közvetlen típusú embert minden érdekli, ami a világon történik, a közvetlen lelki alkatú költő mindent megénekel, a schizoid csak azt, ami tövist hagyott benne, ami sebet ejtett rajta.

A komplexusok a schizoid-költészet egyik hajtóerejét tehetik, de nem egyszer gátlásokat, illetve zárlatokat okoznak, mikor is a schizophreniás beteg beszédében, cselekvésében elakadások, szakaszosságok észlelhetők. Adynak is van egynéhány bizarrul, hirtelenül, váratlanul végződő verse, melyek olvasása közben arra kell gondolnunk, hogy Ady a schizoid lelki alkat zárlatra való hajlamosságát használta ki.

A komplexusok perseveráló tendenciáját Áíly verseiben mint formai elemet is fellelhetjük bizonyos érzelmekkel kapcsolatos soroknak vagy képeknek ismétlésében. Általában ismeretes, hogy a komplexusok alapját elfojtások teszik. Az elfojtás a schizoid lelki alkat egyik jellemző tulajdonsága. Gyönyörűen vallja egyik versében Ady saját magáról: „Fájásokat fájón fájlalva lebírni“.

Elfojtások csak túlérzékeny, hyperaesthesiás schizoid egyéneknél támadnak. Már pedig Adyban „a sors, az élet, évek és napok szive gyökeréig fájnak“. „Minden, mi itt fájdtva rezdül, Rajtam fut át kasul-keresztül, Én vagyok fájdalom-kamat“.

Ady sajátos rövid mondatai is nagyon emlékeztetnek a schizophreniás költő hasonló rövidségére. Igen érdekes az Ady-versek zenéje. Ezekben a versekben nem a hangulat, hanem az érzelm muzsikál, amelyik érzelm még szorosán hozzá van kötve a tárgyhoz, tehát szinte beszél és a szóval együtt a vers megértését, értelmi hatását segíti elő. A hangulatban tükröződnek az élet dolgai, a hangulat ritmusa a jókedvet, a nyugalmat vagy a bánatot fejezi ki. Az érzelmek tükre átalakít, szépít vagy torzít, az érzelm és indulat ritmusa sajátos meglepődést, feszültséget, megdöbbenést és számos, szavakkal talán ki sem fejezhető érzelmi reakciót kelt bennünk.

E vázlatos párhuzamból meglepődve láthatjuk, hogy a schizophreniások lelke és Ady költészete között milyen nagy a hasonlatosság. Valóban, mint már kezdetben is említettem, Ady költészetének gyökerei a primitív ősi lelki rétegbe nyúlnak. A schizophreniás költők munkáiból pedig megállapíthatjuk, hogy azok a lelki erők, az elfojtás, a komplexusalkotás, a komplexusoknak állandó perseverációja, amelyek a schizophreniás költők költői alkotóerőit jelentik, Ady Endre költői erejének is alkotórészei.

De szemben a schizophreniás beteggel és a schizophreniás költővel Ady lelkének ezek a tulajdonságok csak egyetlen regiszterét jelentették, mégha a leghatalmasabbat is, csak egyet a sok közül. Ady ezt a regisztert olyan tudatosan, olyan tökéletesen szólaltatta meg, ahogyan azt csak a zseni, csak a tudatosan alkotó művész teheti.

NYIRŐ GYULA